

8. Sessió “ANARQUISME I FEMINISMES”. Jornades d’Introducció a l’Anarquisme.

Mireia Redondo.

11 de novembre de 2023

ANARCOFEMINISME, ANARQUISME I FEMINISME

Introducció

Existeix una constant i històrica tensió entre el feminisme i les dones anarquistes o l’anarquisme, però també entre les dones anarquistes i els companys de militància i pensament, o entre les dones anarquistes i algunes anàlisis anarquistes.

Exemples:

Mujeres Libres i les dones feministes burgeses. Dones que es consideren pioneres del feminisme català com per exemple Dolors Monserdà, a part de ser feministes que parlaven en termes de drets civils (vot, divorci...) eren membres de la burgesia i feien una guerra de classes a les dones obreres i organitzades. La mateixa Monserdà en els seus articles feia crides a què les dones obreres sortissin del carrer i deixessin d’organitzar-se amb elements anarquitzants. A més, les dones anarquistes contemporànies a aquestes dones feministes de caràcter conservador, catòlic i civilista, feien reivindicacions més holístiques i de canvi de sistema, per tant, estaven als antípodes de moltes reivindicacions de drets civils, com per exemple el vot. Eren clarament abstencionistes i apostaven per trencar el sistema i no prendre el poder o una part d’aquest.

<https://tanitalga.wordpress.com/2014/05/06/per-que-ml-relacionava-feminisme-amb-burgesia/>

Mujeres Libres i les dones de la AIT i els seus companys. Dins del món anarquista, tot i la seva proposta alliberadora per tots els éssers humans, els estereotips i anàlisis masclistes no estaven fora de l’ordre del dia. De fet, moltes de les dones van preferir organitzar-se en sindicats de dones obreres o espais no mixtos com Mujeres Libres. Al contrari que molts dels seus companys, elles aconseguïen explicar com es relacionen patriarcat, imperialisme i capitalisme, com vivien elles la situació i quines eren les millors actuacions a portar a terme. A més d’haver-hi manques teòriques i de propostes concretes d’organització social que tinguessin una anàlisi antipatriarcal, elles encara seguien rebent discriminacions per part dels seus companys de casa i de militància (des d’abusos a ser ignorades, tot el ventall possible).

<https://tanitalga.wordpress.com/2016/10/19/laccio-directa-com-a-pedagogia/>

Emma Goldman i la CNT i els teòrics. Emma Goldman fou una de les anarquistes que més va qüestionar les actituds i la falta de mires dels companys i els teòrics, essent un dels suports visibles més importants de Mujeres Libres i una gran crítica del masclisme dins les organitzacions. Però, tot i això, és una figura polèmica que es va enfrontar a la també anarquista Lucy Parsons, que la va acusar de racista, d'individualista i aburgesada. Totes dues tenien una visió diferent de la necessitat de tenir o no un espai propi. També va ocórrer el mateix amb el debat entre Teresa Mañé, gens amiga dels espais no mixtos, i Teresa Claramunt, gran impulsora dels sindicats no mixtes de dones treballadores i considerada precedent de Mujeres Libres.

Recomano la lectura del llibre Teresa Claramunt, la virgen roja barcelonesa i la bibliografia de Laura Vicente i Dolores Marín sobre Teresa Claramunt, les dones anarquistes i Mujeres Libres. A part dels múltiples llibres sobre Mujeres Libres, especialment els de Martha Ackelsberg.

Preguntes:

Per què aixeca més rebuig el fet anarcofeminista que el masclisme dins del món anarquista? El fet que sempre es tendeixi més a qüestionar l'anarcofeminisme per suposadament separatista o aburgesat, que el masclisme, que de fet és el primer separatista, hauria de provocar reflexions.

Per què costa tant fer-li lloc i donar una proposta concreta d'organització social?

Quina és la imatge de l'anarcofeminisme? Segurament és una imatge de constant tensió i disputa dins i fora de l'anarquisme i dins i fora del feminisme, ja que el masclisme és una total contradicció amb l'anarquisme però el feminisme burgès també.

Cal destacar que els moviments de decolonials de dones no es consideren feministes i estan sovint lluny de les feministes blanques. Però, com ML, tenen una pràctica feminista més holística i més radical.

També és necessari parlar de les contradiccions entre les dones anarquistes històriques o postures davant de qüestions concretes.

Des de la defensa de que les dones no poden ser violentes perquè això seria autoritari, fins a la creació dels malaurats liberatorios de la prostitució per part de ML, passant per la tendència de Goldman de culpabilitzar les dones de les seves situacions o les tendències més actuals de qüestionar l'ús de l'autodefensa.

Nivell teòric

Existeixen poques referències històriques femenines anarquistes i anarcofeministes.

Moltes eren dones d'acció (Louise Michel, Goldman, Kano Sugako, Mujeres Libres...) i escriuen i teoritzen menys.

Escriuen molt sobre la condició de les dones i el debat tant amb anarquisme com amb feminisme burgès. Confien en l'anarquisme com a alternativa a la seva condició social, però topen amb molts esculls. Per exemple, Proudhon manifestava obertament que les dones, en la seva proposta d'organització social, havien de realitzar les tasques domèstiques. O, un altre exemple, en la teorització del que ha de ser el suport mutu, posant com a mostra les vagues d'aquell moment, poques vegades es feia referència a les dones, i quan es parlava de l'organització i resistència als barris (vaga de lloguers, organització de la intendència i les cures...) s'anomenava "allò que feien les dones" en comptes de suport mutu. Més endavant, seguint amb aquesta marginació, ML mai van ser reconegudes com el 4rt braç del moviment llibertari, van ser excloses del front, i moltes també dels ateneus. Als camps col·lectivitzats se'ls paga menys que els homes, i quan van començar a omplir llocs de treball d'homes que estaven al front, eren vistes com una amenaça.

Recomano la lectura del llibre de Mary Nash, Rojas.

Anarcofeminisme

https://www.solidaridadobrero.org/ateneo_nacho/libros/Peggy%20Kornegger%20-%20Anarquismo,%20la%20conexion%20feminista.pdf

És un terme modern acunyat per Kornegger i Lavine, als anys 60 i 70.

Estableix una relació entre els principis anarquistes i els del feminisme radical i de base, de carrer i de grups d'autodefensa i autoconsciència, ja que els veu similars, si no iguals.

És un corrent que beu tant de les seves precedents anarquistes històriques (ML, Goldman, Louise Michel, Cleyre...) com del feminisme de l'autodefensa i l'autoconsciència de barri, el feminisme negre i decolonial, la lluita LGTBI i l'ecofeminisme. Per tant, es fixa molt en totes les interseccionalitats, els marges, el feminisme de les marginades i de base.

Defensa la necessitat d'espai no mixtes i a la vegada una filosofia que parli d'alliberament de tots els éssers humans.

Fa una forta crítica tant a l'anarquisme com al feminisme blanc per excloents i curts de mires.

Aposta per portar a terme diverses línies d'acció: pedagogia, difusió de la idea, acció directa, autodefensa, sabotatge, informació, educació... Essent una visió de l'actuació molt similar al concepte d'acció directa.

Peggy Kornegger i Cathy Levine. Beuen del feminisme, a través de Goldman descobreixen l'anarquisme. Veuen les similituds entre anarquisme i la pràctica feminista de base: creença tant en la societat com individu, abolir tota forma de poder, creença en l'espontaneïtat i organització a la vegada, i veuen que les dones s'organitzen sense tuteles ni volen líders.

Abolir tota forma de poder és un eix central en la seva proposta: estat (què comporta estat i nació per les dones), cossos repressius (què representen), patriarcat (militància mixta, vida a casa, anàlisi de les grans teories socials i mancances).

Beuen del principi anarquista de no usar les eines de l'amo per construir una casa nova, per tant, proposen utilitzar l'acció directa i no eines estatistes, institucionals o paritàries.

Com proposen usar-la?

- Pedagogia llibertària i educació
- Propaganda i difusió
- Grups d'afinitat
- Accions violentes i no violentes
- Autodefensa

L'anarcofeminisme busca assegurar l'autonomia de totes les dones dins el projecte d'emancipació de totes les persones, la seva emancipació i realització com a persones (que no quedi relegada en generalitats), i es fixa en les opressions particulars que rep. Proposa que el patriarcat que governa la societat va acompanyat dels estats, ja que ambdós es fomenten en la manca de llibertat i en les relacions socials involuntàries. Així l'anarquisme seria intrínsecament feminista i viceversa.

No és un corrent uniforme i hi ha diversos plantejaments respecte conceptes com dona, feminisme, feminitat etc.

Es fonamenta en els principis de llibertat individual, lliure associació, cooperació voluntària de cada persona sense distinció, internacionalisme.

Suma:

Analitza des dels principis anarquistes la condició i la situació de les dones

Identifica l'eix de la dominació actual en el duo estat-patriarcat. Es considera el patriarcat com una de les primeres manifestacions de la jerarquia forçada, de poder involuntari en la història humana, i la forma de poder dels homes sobre les dones, per tant, un problema fonamental de la humanitat.

El patriarcat pretén uniformitzar les dones en un únic model creat per l'adoctrinació massiva, també els homes són uniformitzats.

Aquesta ideologia del patriarcat sustenta l'estat, i l'estat reproduïx també patrons patriarcals de dominació.

Si les feministes estan en contra del patriarcat, també haurien d'estar en contra de tota forma d'autoritat i refusar les institucions com a part integral de l'emancipació de les dones. És aquí on es col·loquen contra l'estat i tot ordre coercitiu i involuntari com a manifestacions patriarcals i de poder. Inclouen el feminisme burocràtic i les pro regulacions del govern sobre la llibertat individual dins de les seves crítiques.

La llibertat és objectiu i camí. S'oposen al feminisme de revenja i l'identifiquen amb el masclisme. Algunes proposen grups autònoms i lliures de dones.

Principis bàsics de l'anarquisme i com encaixen amb anarcofeminisme:

Antiautoritarisme

L'anarquisme refusa qualsevol forma de jerarquia o domini de l'ésser humà per l'ésser humà, per tant defensa una organització social basada en la igualtat i en la qual la llibertat és el valor suprem. Per això com a principals objectius suprimir l'Estat, l'acumulació de riquesa, el monopoli, les jerarquies religioses. A diferència del marxisme que pretén usar instruments burgesos com l'estat o els partits per a conquerir el poder, l'anarquisme refusa directament la noció de poder i parla de concordança entre mitjans i finalitat. També dins de les organitzacions.

L'anarcofeminisme concreta i posa de manifest la jerarquia i domini patriarcal, el seu origen, les seves conseqüències i en demana la supressió. Refusa la noció de poder i refusa el feminisme civilista, liberal i sistèmic.

Humanisme

Segons alguns anarquistes l'ésser humà busca inherentment ser lliure, per tant, la imposició de l'autoritat provoca la corrupció de la convivència entre les persones. La corrupció ha fet guanyar a les organitzacions autoritàries un poder que cal refusar (corrupció també ètica).

L'anarcofeminisme explica que les derives patriarcal dins de l'anarquisme són corrupció ètica i organitzativa. També que el patriarcat mai pot ser humanista per la seva història i actualitat d'imposició, i que els rols i estereotips masculistes provoquen la corrupció de la convivència entre les persones.

Acció directa

No delegar la solució als problemes socials, actuar directament sobre el problema. S'ha entès com l'exercici de la violència, però no és el mateix l'acció directa que l'acció directa violenta. Acció directa és tot allò pràctic (estratègies i tàctiques) que es fa des d'un grup oprimat, per a canviar a mitjà, curt o llarg termini la seva situació i crear condicions materials de vida millors. És defensa, creació i prevenció a la vegada, ras i curt.

L'anarcofeminisme aposta per l'acció directa com a mètode incloent tot el ventall: informar, difondre, formar, formar-se, autodefensa física, emocional i mental, individual i col·lectiva, sabotatge, vaga, boicot, propaganda pel fet, acció violenta. L'autogestió i autoorganització són apostes clares dels grups anarcofeministes justament prenent la noció de no delegar, prendre agència i actuar sense tutories.

Suport mutu

Principi bàsic de solidaritat que ha de regir la pràctica dels grups anarquistes i la de la futura societat anarquista. Piotr Kropotkin (obra el Suport Mutu) explica per què les societats s'han de regir pel suport mutu, contradient la feroç competència de la teoria darwinista i competitivitat capitalista. La sororitat és bàsicament el Suport Mutu.

La llibertat mai es pot gaudir en solitari, mentre hi hagi esclavis al món, hi haurà posicionament a un bàndol o l'altre, només si ens posem en el bàndol de lis oprimidis podrem ser anarquistes. No es tracta de reivindicar la unitat de tots els que lluitem contra l'opressió sinó aprendre a viure solidàriament, i això vol dir no posar-se mai al bàndol opressor, per exemple al bàndol patriarcal.

Pedagogia

L'ensenyament és un dels pilars més importants de la lluita antiautoritària. Educació per a construir persones lliurepensadores, conscients i crítiques, tant en l'àmbit formal com en l'informal (ateneus, publicacions, edicions, difusió, creació d'estructures educatives alternatives). Es considera l'educació com a intrínseca en totes les relacions humanes, per tant, la frontera entre educandi i educadi es dilueix, posat que tothom té quelcom a oferir (pedagogia horitzontal).

L'aprendre fent és un altre dels principis pedagògics. En aquest sentit, l'acció directa i l'autoorganització, actuar des de les necessitats i la pròpia veu, és aprendre fent des de la mirada anarcofeminista, per això els grups no mixtes sovint són un ambient tan enriquidor.

Cal puntualitzar que hi ha una diferència entre pedagogia i una demanda excessiva d'explicacions i de reaccions pacífiques davant les actituds masclistes que requereix un text a part.

Violència i no-violència

Els anarquistes entenen que l'Estat o qualsevol institució que ostenta el poder engendren violència, ja que hi ha una minoria que ostenta el poder i que coarta la llibertat dels i les altres per a mantenir els seus privilegis per sobre de la majoria. La diferència sorgeix en com confrontar la violència de l'Estat.

Amb violència. Assassinat de líders russos (1881), França (1894), Itàlia (1900), EEUU (1901), grups d'inspiració nihilista, insurreccionalisme italià.

Amb no-violència. Anarcopacifisme. Cristianisme llibertari. Afirma que l'ús de la violència suposa repetir patrons de poder. Desobediència civil i antimilitarisme serien les seves tàctiques favorites.

Dins anarcosindicalisme han sobreviscut les dues postures: Guerra Civil Espanyola i Revolució Makhnovista a Ucraïna (Nikiforova).

L'anarcofeminisme no es diferencia de l'anarquisme en el fet de tenir debats al voltant de la violència com a tàctica o resposta. Per una banda, hi ha postures que defensen que l'ús de la violència suposa repetir patrons del poder o bé que l'ús de la violència és quelcom patriarcal. Per altra banda, podem trobar algunes postures essencialistes, que afirmen que les dones no són violentes (molts corrents feministes també fan tal afirmació). I altres que aposten per l'autodefensa i el qüestionament de l'estat també amb accions violentes.

En la història més recent tenim notícia de grups armats de dones llibertàries i anticapitalistes que practicaven un feminisme antisistema radical i de desafiament, com Rote Zora i les Wimmins Fire Brigade. Des de l'anarcofeminisme s'identifica, es lluita i s'afronta la violència que engendren les institucions patriarcal en concret.

<https://tanitalga.wordpress.com/2014/08/28/rote-zora/>

<https://tanitalga.wordpress.com/2014/08/28/wfb-wimmins-fire-brigade/>

Dins del debat sobre les tàctiques i estratègies a utilitzar per lluitar contra la discriminació, els abusos i les agressions, actualment hi ha un debat important al voltant dels usos dels escraches, l'assenyalament de les agressions i l'autodefensa, amb postures que acaben per equiparar autodefensa amb actuació policial (dins dels espais dels moviments socials). Recomano la lectura del llibre Autodefensa una història de violència de Elsa Dorlin en el qual parla de l'economia de les violències i que demostra que el debat es porta a posicions de fals debat.

<https://tanitalga.wordpress.com/2023/10/04/a-vueltas-con-el-punitivismo/>

<https://tanitalga.wordpress.com/2019/04/05/defensant-lautodefensa-i/>

<https://tanitalga.wordpress.com/2019/04/28/defensant-lautodefensa-ii-2/>

<https://tanitalga.wordpress.com/2019/05/06/defensant-lautodefensa-i-iii/>

<https://tanitalga.wordpress.com/2019/07/17/una-supervivent-qualsevol-contra-lacademia-de-victimes-i-justicia-restaurativa/>

Una de les característiques que distingeix l'anarquisme d'altres corrents polítics és la seva dimensió ètica. No hi ha anarquisme sense ètica. La política no és autònoma de l'ètica, la política ha d'estar regida per la

ètica, per una determinada manera d'entendre les relacions entre les persones. I és una ètica que es pot actualitzar, però que s'ha de practicar. Renunciar a aquesta dimensió ètica és renunciar a l'anarquisme i a què les anarquistes tinguem alguna cosa a dir i mostrar amb la nostra pràctica quotidiana.

L'anarcofeminisme insisteix en la dimensió de la pràctica de l'ètica quotidiana en les relacions interpersonals, però també entre pobles i dins les organitzacions. En resum, amb una pràctica masclista no hi ha ètica llibertària ni transformació personal i social.

Ètica llibertària té una doble arrel. : la concepció de la història i la llibertat individual

Mentre que el marxisme defensà que la història té un curs determinat, que les lleis científiques exigien el sorgiment del socialisme i que el triomf del proletariat depenia de lleis socials i econòmiques i no de la justícia de la seva causa, els anarquistes van qüestionar això, i van afirmar que el socialisme vindrà si les persones volen que vingui i que es practiqui, que no es pot preveure el futur i que s'ha de lluitar sempre per una llibertat i una justícia que són una revolució-evolució permanent.

Respecte de la llibertat: l'ésser humà és l'únic responsable del què fa, que no està determinat per suposats cursos futurs de la societat. A la burgesia no només la critiquen per estar entorpint el desenvolupament de les forces productives, també per explotar i oprimir de manera conscient i responsable, per falsejar els postulats de llibertat, igualtat i fraternitat. Un opressor pot optar per no oprimir, i un explotat pot decidir lluitar per la seva llibertat i no només per un plat de lleties.

A la idea de responsabilitat i de poder deixar d'oprimir o poder lluitar per no ser-ho, s'aferra l'anarcofeminisme tant davant de les agressions (qui és responsable és la persona que comet l'agressió) com davant de la lluita contra el sistema sencer. A més, afirma que el patriarcat, com el capitalisme, només deixarà d'existir si no es practica i per poder viure en una evolució-revolució permanent cal practicar l'anarcofeminisme.

La imaginació creadora de la humanitat en la construcció del seu futur és enorme, per tant, no cal apostar per la dependència ni la representativitat, ni governs ni determinismes. Per això l'anarcofeminisme aposta per l'ús de tàctiques, eines i estratègies més diversificades per fer front a les violències que vagin més enllà dels protocols i la justícia burgesa (sense qüestionar el fet que algú s'hi aculli, ja que tenim poques opcions, i sense proposar que no existeixin els protocols). Aquesta diversificació ha de permetre lluitar, revolucionar, fer pedagogia, organitzar-se comunitàriament, prevenir, sensibilitzar, tenir agència, fomentar l'autogestió i responsabilització i no renunciar.

Pau als éssers humans, guerra a les institucions

Afirmar la llibertat ens porta a una de les característiques bàsiques de l'ètica llibertària: la inalienable dignitat de la persona, que no pot ser sacrificada per res ni per ningú. Pau a les persones i guerra a les institucions és una bella manera d'expressar una de les més importants conseqüències pràctiques del respecte a la llibertat i dignitat de totes les persones pel fet de ser persones.

El desenvolupament màxim de totes les capacitats de la persona serà un altre element bàsic de l'ètica anarquista. S'aposta per denunciar a tot aquell que imposi renúncies difícilment justificades.

Parlar del respecte a la dignitat de tothom implica denunciar i confrontar les situacions en les quals hi ha pèrdua de llibertat i dignitat de les dones, per exemple, i de totes les persones més afectades pel patriarcat. El mateix passa amb el desenvolupament de les persones. El patriarcat és un sistema que es fonamenta en violències, educació o estereotips imposa renúncies, limita desenvolupaments i això és part de la denúncia de l'anarcofeminisme.

El fi i els mitjans

El fi mai justifica els mitjans. A la llibertat només s'hi arriba mitjançant la llibertat, a la solidaritat mitjançant la solidaritat, a l'autogestió, mitjançant l'autogestió. Justificar mitjans suposa actuar amb una ètica, si se li pot dir així, en la que les persones no compten i se sacrifiquen per l'estat, el capital, la dictadura del proletariat, els secretariats o sacerdots. Exercir el poder corromp i sotmetre's al poder degrada, i això val també pel sistema de poder patriarcal. Exercir masclisme corromp, no lluitar-lo corromp, el masclisme degrada, i proposar una revolució en etapes o compartiments és justificar continuar amb les opressions.

Treball i economia

L'anarquisme es concentra en confrontar la centralització, la propietat privada (també de les persones), l'acumulació capitalista, els mitjans de producció i el fruit del treball, l'organització, la distribució de béns i productes, la regulació de la producció i distribució i la noció del treball.

Afirmen que el treball assalariat es fa en condicions d'explotació, sota coacció vital i que és un altre qui rep els rendiments i beneficis. Parlen de col·lectivitzar, compartir, cooperar, comunes...

L'anarcofeminisme afirma que pel que fa al treball de cures ocorre el mateix i que ni es donen opcions concretes almenys històricament, per a transformar-ho, ni hi ha hagut, fins fa poc, una anàlisi acurat del concepte de treball, del que suposa el treball de cures, la divisió sexual del treball etc.

Es menciona la falta de temps d'oci des de l'anàlisi teòrica clàssica anarquista, doncs bé, l'anarcofeminisme apunta que el fet que per mandat social siguin les dones les que habitualment realitzen les tasques de cures, les deixa amb menys temps d'oci i de desenvolupament com a persones, un altre dels puntals de l'anarquisme.

Recomano llegir a Sílvia Federicci i Amaia Perez Orozco

Organització social, pràctica horitzontal

L'anarquisme s'oposa tant a l'exercici del poder com a una organització social i econòmica basada en jerarquies, al lideratge autoritari i a la idea que una nova societat s'ha de fer des de models jeràrquics. L'anarcofeminisme apunta que és important tenir en compte que això inclou les jerarquies patriarcals, tant polítiques com socials a qualsevol nivell. Tant l'anarquisme com l'anarcofeminisme insisteixen en l'autogestió i l'autoorganització.

Associació lliure i autonomia. Concurs voluntari d'un nombre indeterminat de persones per a un fi comú. Si s'afirma la llibertat individual i col·lectiva que cada individu o grup puguin obrar a cada instant, cal que tal autonomia sigui practicable. Per tant, l'existència d'espais no mixts, sigui orgànics o sigui no orgànics, no hauria de suposar cap contradicció.

Principis, tàctiques i finalitats

La coherència de l'anarquisme es basa en principis ètics, polítics i ideològics, no tant en mètodes d'anàlisi.

Per a canviar societat utilitza estratègies, basades en l'ideal anarquista i no sistèmic, que permetin la substitució del sistema de dominació per un sistema d'autogestió.

Hi ha un conjunt de valors que són les bases fonamentals anarquistes: ètica, crítica a la dominació, transformació social d'arrel, abolir el poder i crear espais on el poder estigui abolit i no pas prendre el poder, lluita de classes, internacionalisme. L'anarcofeminisme parla en els mateixos termes, enfocat en el poder i sistema patriarcal, per tan no contradiu a l'anarquisme.

Elements estratègics

Tot i les diferents estratègies anarquistes, hi ha algunes comunes: creació de subjectes revolucionaris, mobilització, conscienciació, estimulació de la voluntat de transformació, coherència, autogestió,

independència i autonomia, oposició al poder, agència, autogestió. L'anarcofeminisme també utilitza i parla de les mateixes estratègies, així que tampoc entra en contradicció amb l'anarquisme.

Finalitats:

Una organització i relacions socials en les quals els vincles i associacions estan regulades per convenis entre membres i una sèrie de costums o hàbits que canvien segons les necessitats. Llibertat, responsabilització i desenvolupament de les persones.

Equilibri entre individu i comunitat.

Abolició dels estats, el poder, les institucions, el capital i la propietat.

Ètica, en comptes de moralitat i legislació.

En resum, l'anarcofeminisme no contradu els principis anarquistes, els complementa i amplia.

Bibliografia no mencionada:

<https://distribuidorapeligrosidadsocial.files.wordpress.com/2011/11/responsabilizc3a1ndonos1.pdf>

agresionesyrespuestas.noblogs.org

<https://hartasblog.wordpress.com/fanzines/>

<https://campazgz.wordpress.com/fanzines/>

Model de protocol a consultar (no trobat a xarxes): "Protocol d'actuació de la xarxa, Suport dones i identitats dissidents per l'acompanyament en situacions de violència masclista". (suportdones)

<https://editorialimperdible.com/catalogo/>